UN VECHI MONUMENT DIMBOVIŢEAN NECUNOSCUT — BISERICA FOSTEI MĂNĂSTIRI GORGOTA*

Arh. CRISTIAN MOISESCU

Revirimentul constructiv care caracterizează arhitectura Ţării Româneşti în întregul secol al XVI-lea se remarcă atît din punct de vedere cantitativ, prin intensificarea activităţii ctitoriceşti de ridicare a unor noi monumente pe tot cuprinsul acestui teritoriu, cît şi calitativ, prin îmbogăţirea planimetriei, structurilor spaţiale şi plasticii monumentale sau decorative. Se înţelege că nu putea rămîne înafara acestui însemnat efort constructiv însăşi principala reşedinţă de atunci a ţării, oraşul Tîrgovişte. Atît în vatra tîrgului cît şi în preajma sa, s-au construit ctitorii de seamă, cele mai multe dintre ele cunoscute specialiştilor. Printre cele care nu au făcut însă pînă în prezent obiectul unor cercetări, prin importanţa arhitecturii sale, este şi biserica fostei mănăstiri Gorgota, aşezată la cîţiva kilometri spre nord-est de Tîrgovişte, în regiunea dealurilor, în satul cu acelaşi nume, aparţinînd acum comunei Răzvad.

Elemente pentru datarea exactă a întemeierii acestui lăcaş nu avem[1]. Jafurile şi ruina care s-au abătut deseori peste aşezarea mănăstirească au făcut să se piardă multe documente preţioase, printre care şi cele ale primului ctitor. Dintre hrisoavele mai tîrzii care ne-au rămas, unul este şi cel dn 7 iulie 1594, prin care Mihai Viteazul întăreşte mănăstirii moşia din jurul ei, socotindu-l pe Pătraşcu cel Bun *„ctitor al sfintei mănăstiri"*[2]. Mai tîrziu, la 3 decembrie 1597, în cartea lui Fotea judeţul cu 12 pîrgari, acelaşi voievod spune că *„au fost miluită această biserică, de* **la întemeiere** (subl. ns. C.M.), *cu locul de moşie dimprejurul mănăstirii de răposatul părintele Domniei mele Io Pătraşco voievod"*[3]. Biserica şi primele construcţii aferente ei au fost deci ridicate din porunca voievodului Pătraşcu cel Bun[4], în răstimpul celor trei ani ai scurtei sale domnii (1554—1557).

Nu mult timp de la zidirea sa, mănăstirea ajunge în paragină. Într-un act de danie din vremea lui Alexandru al II-lea (1568—1577), mitropolitul Eftimie al Ţării Româneşti arăta că *„a văzut această mănăstire Golgota cum era pustie şi scăpătată şi nu avea nimic, nici cu ce să ţinea călugării, nici hrană, nimic, şi viile pustiite şi casele dărîmate şi risipite toate şi neîngrădite"*. Atunci, făcînd sfat cu voievodul ca să nu lase *„în părăsire şi să nu se risipească această mănăstire"*, mitropolitul orînduieşte ispravnic la Gorgota pe Spiridon, egumenul mănăstirii Dealu, căruia îi dă bani, *„ai mei bani"* spune el să se îngrijească de cele trebuincioase pentru *„tocmirea"* mănăstirii[5].

Ocuparea Tîrgoviştei de turcii conduşi de către Sinan Paşa, în anul 1595, provoacă pustiirea mănăstirii. În cartea citată a lui Fotea se arată astfel că, în anul 1597, mănăstirea era *„dărîmată de către procleţii turci şi arsă, şi goală, şi fără odăjdii înăuntru, şi călugăraşii goi şi săraci"*[6]. În acelaşi an, Mihai Viteazul *„întîmplîndu-se să meargă la această sfîntă mănăstire"*[7], văzînd starea în care se afla, îi adaugă la averile cunoscute şi o parte din moşia oraşului Tîrgovişte[8].

Cu prilejul venirii în ţară a oştilor conduse de Gabriel Bathory, principele Transilvaniei, în iarna anului 1611, mănăstirea Gorgota a avut din nou de suferit. Atunci au pierit toate actele de înzestrare ale mănăstirii, de la întemeierea ei pînă la acea dată, *„încă şi cu mai multe odoară"*[9].

În continuare, mănăstirea primeşte numeroase danii din partea unor boieri, ca Pătru din Bulineşti, la 1612, sau Radu Buzescu, în anul 1617[10]. Din actul de danie al lui Radu Buzescu aflăm pentru prima dată că Gorgota fusese închinată mănăstirii Meteore din Tessalia. Prin danii şi cumpărări de case sau locuri, starea mănăstirii era destul de bună în 1623, în zilele domniei lui Radu Mihnea, cînd *„jupan Necula vistierul din Ianina"* repară vechea mănăstire.

Pisania bisericii, pusă cu acest prilej şi scrisă în trei limbi (greceşte, slavoneşte şi româneşte), nu aminteşte de intemeietor, dar îl arată pe Necula ca *„nou ctitor"*. Nu este vorba de o rezidire „din temelie" a bisericii cum arată pisania — ci numai de o refacere, o reparaţie radicală, de care avea fără îndoială nevoie ansamblul mănăstiresc şi poate chiar biserica după pustiirile din 1595 şi 1611. De altfel, cercetările arheologice efectuate aici în 1968 de Muzeul de istorie din Tîrgovişte nu au descoperit o altă construcţie anterioară celei în fiinţă şi astăzi.

După această refacere ştirile documentare se referă mai ales la averea mănăstirii. Numeroşi domni, printre care Matei Basarab, Şerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu, Grigore Ghica sau Constantin Mavrocordat o înzestrează cu moşii sau i le întăresc pe cele vechi cu prilejul unor judecăţi, dovadă a importanţei de care se bucura mănăstirea Gorgota din partea oficialităţii acelei vremi.

Ca şi multe alte mănăstiri din Ţara Românească, la începutul secolului trecut mănăstirea Gorgota începuse a se ruina, la aceasta contribuind şi cutremurul din 1802, cînd s-au prăbuşit turlele bisericii. Într-o catagrafie din 1823 aflăm că biserica era de zid *„din temelie pînă la bolta cea veche"*; bolţile bisericii, prăbuşite, fuseseră tăvănite cu uluci care putreziseră, cauză pentru care ploua în biserică. Biserica era nezugrăvită şi avea cinci ferestre fără cercevele[11].

Din această situaţie a fost scoasă la 1836 de către egumenul Efrem, *„trimis de la Meteora"*. Acesta, văzînd biserica *„aşa dărăpănată" „a preînnoit-o cu facerea clopotniţei şi cu şindrilitul şi că tăvăneala şi cu zugrăveala . . . i cu facerea chiliilor, din casele de deasupra porţilor i casele cele mari . . .*[12]. La zidul dintre naos şi pronaos, făcut din nou atunci, egumenul Efrem a utilizat şi materiale rezultate din dărîmarea foişorului brîncovenesc de la curtea domnească de la Tîrgovişte, printre care două fusuri de coloane din piatră cu capitele.

Reparată parţial la 1836, peste 11 ani biserica era într-o stare precară. După cum rezultă dintr-o catagrafie din anul 1847[13], zugrăveala, deşi nouă, era *„pe alocurea stricată şi*

* Textul reprezintă adaptarea pentru tipar a comunicării susţinute în cadrul Sesiunii anuale a DMIA, mai 1974. Desenele din text aparţin autorului.

[1] Despre istoricul mănăstirii vezi îndeosebi N. Iorga, *Fundaţiuni religioase ale domnilor români în Orient*, Buc., 1914, p. 8—13; Constantin Vasilescu, *Mănăstirea Gorgota*, Buc., 1937, („B.O.R.", 1937, p. 156—174) şi A. Gheorghiu, *Golgota. Pagini din istoria bisericii române*, („G.B.", 1962, nr. 3—4, p. 318—341). Vezi şi N. Stoicescu, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România*, I, 1970, p. 344.

[2] C. Vasilescu, *op. cit.*, p. 157.

[3] *Documente, Ţara Românească, secol XVI*, vol. VI, p. 299. Vezi şi documentul din 7 mai 1644, din care rezultă că avea ocine de la Pătraşcu cel Bun (Arh. St. Buc., m-rea Gorgota, IV/7).

[4] Pomelnicul mănăstirii începe însă cu Neagoe Basarab (C. Vasilescu, *Pomelnicul Mănăstirii Gorgota*, în „Miron Costin", IV, 1916, nr. 3, p. 224). Acelaşi autor crede că Neagoe a fost trecut în pomelnic deoarece fusese ctitor la Meteore, unde era metoh mănăstirea (C. Vasilescu, *Mănăstirea Gorgota*, p. 158). Mănăstirea a avut şi o răcliţă de moaşte, lăcuită de Petru Voievod, pe care N. Iorga îl identifică cu Radu Paisie (*Fundaţiuni*, p. 8—9); acest Petru pare să fi fost însă Petru cel Tînăr (1559—1568).

[5] *Documente, secol XVI*, vol. III, p. 271.

[6] *Ibidem*, vol. VI, p. 299.

[7] *Ibidem*.

[8] *Ibidem*.

[9] *Ibidem, secol XVII*, vol. II, p. 3 şi vol. III, p. 48.

[10] C. Vasilescu, *op. cit.*, p. 159—161.

[11] Acad. R. S. România, ms. 722, f. 193.

[12] N. Iorga, *Studii şi documente*, XV, p. 101.

[13] Publicată de Ştefan Berechet, în „Amvonul", 1915, nr. 8—10. Vezi şi catagrafiile din 1850 şi 1856 la Arhivele Statului Bucureşti, Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii, dos. 2280/1850 şi 4300/1856.

https://biblioteca-digitala.ro

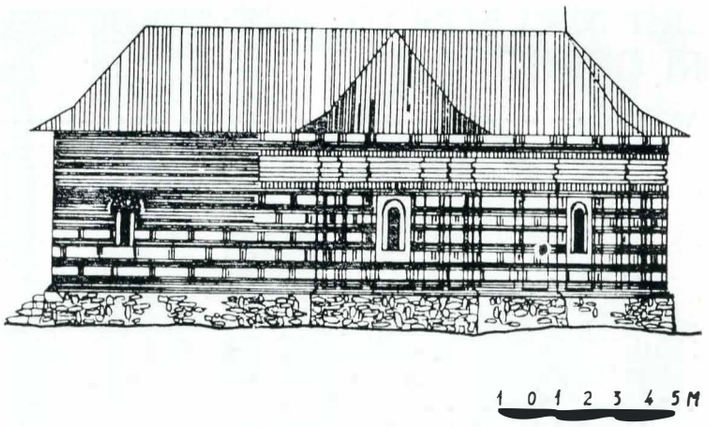

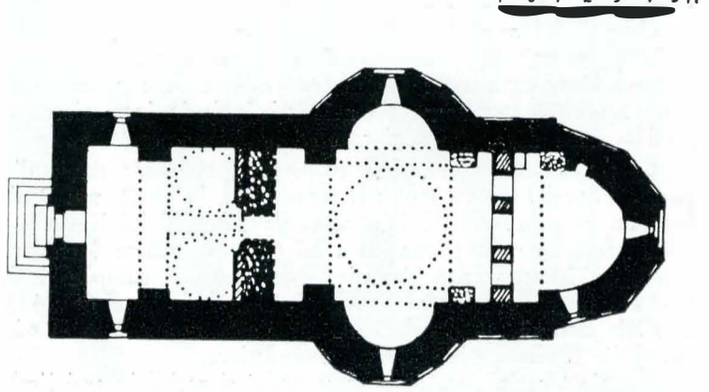

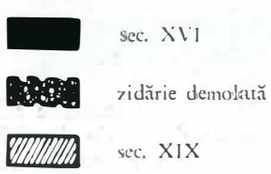

Fig. 1. Plan și fațadă sud după restaurare.

cojită"; biserica nu avea bolți, ci un „tavan de lemn, văpsit peste tot, cu un caticumen zdrobit"; tîmpla era zugrăvită dar „crăpată pe alocurea, fără a putea aduce vre-o primejdie". Învelitoarea bisericii era din șindrilă de stejar, „tăvănită numai în față cu uluică văpsită cenușie, cu un turnișor deasupră-i iarăși de uluică sadea, tot tăvănit de jur împrejur".

Casele — ruinate între timp — se aflau în acea vreme într-o stare destul de bună. La data amintită existau o *„pereche de case noi nalte de zid ale igumenii, dinaintea bisericii, cu două odăi și o cămară, plimbătoare și o sălită . . . și o galărie cu cinci obloane, însă odaia cea mare și galăria pardosită cu dușumea, iar odăița cea mică și sălița pardosite cu cărămizi, cu pivniță sub dînsele de zid; învelitoarea nouă de șindrilă dă stăjar".*

În afară de casele noi făcute de egumenul Efrem, mai existau două odăi deasupra porții *„de gard și tencuite . . . și un pălimăraș dinainte cu scară"* și alte patru încăperi *„în rîndul caselor egumenii, jos"*, cu ferestrele fără geamuri, toate acoperite cu șindrilă de stejar veche.

La data amintită, mănăstirea avea 6 moșii, un munte, o casă la Tîrgoviște și un „hănișor" în București din care realiza venituri destul de însemnate, care mergeau la mănăstirea de la Meteore, unde era închinată.

După secularizarea averilor mănăstirești, chiliile s-au ruinat treptat și, nefiind reparate la timp, au dispărut cu vremea. În anul 1865 învelitoarea bisericii era *„foarte rea, încît ploaia pătrunde pe mai multe locuri, fiind necesară o urgentă intervenție"*[14].

În anul 1881, mănăstirea a fost vizitată de o comisie formată din scriitorul Ion Slavici și arhitectul Gh. Mandrea, care au constatat că *„biserica, zidită cu multă unitate de stil în cărămidă netencuită, s-a surpat cu ocaziunea unui cutremur, încît nu a mai rămas întreagă decît partea despre strani și altar. La anul 1836 ca a fost restaurată, se înțelege însă nu în stilul ei primitiv"*[15], spuneau raportorii. Din vechea biserică rămăsese neatinsă după reparație numai *„partea despre altar"*, arătau aceeași.

Starea în care ajunsese monumentul pînă în zilele noastre a reclamat lucrări cu caracter de urgență spre a-l putea salva — lucrări desfășurate în intervalul 1968—1970[16]. Acoperișul ca și turnulețul din lemn improvizat deasupra pronaosului erau într-o stare de accentuată degradare; zidurile laterale erau străpunse de fisuri adînci, iar zidăria în bună parte măcinată. În această situație scopul lucrărilor a fost

[14] Arhivele Statului București, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii, dos. 1533/1864.

[15] *Monumente naționale. Mănăstiri și biserici ortodoxe.* Raporturi de la comisiunile întocmite pentru cercetarea lor, partea a II-a, p. 203—204.

[16] Lucrările de restaurare au fost executate în regia beneficiarului de folosință al monumentului. Proiectul de consolidare și restaurare parțială aparține autorului.

Fig. 2. Fațadă sud și secțiune longitudinală, încercare de reconstituire.

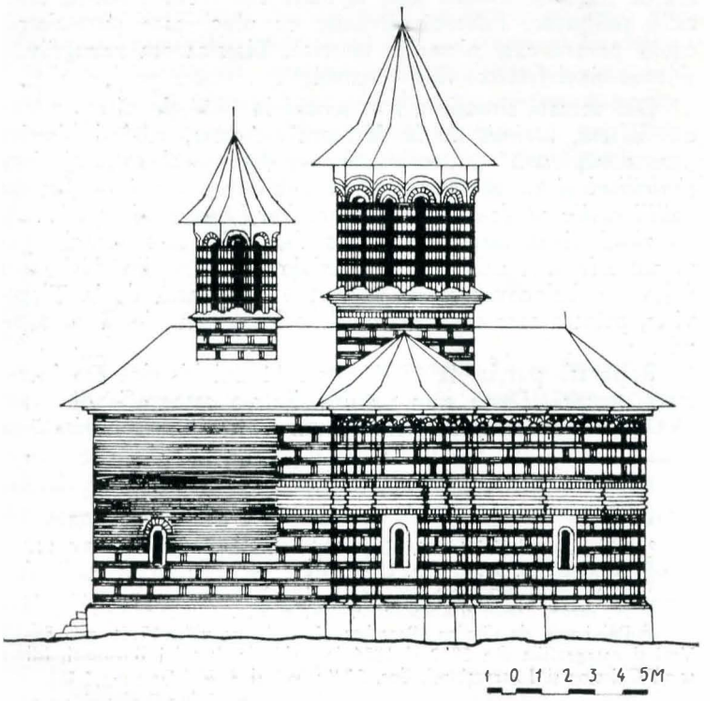

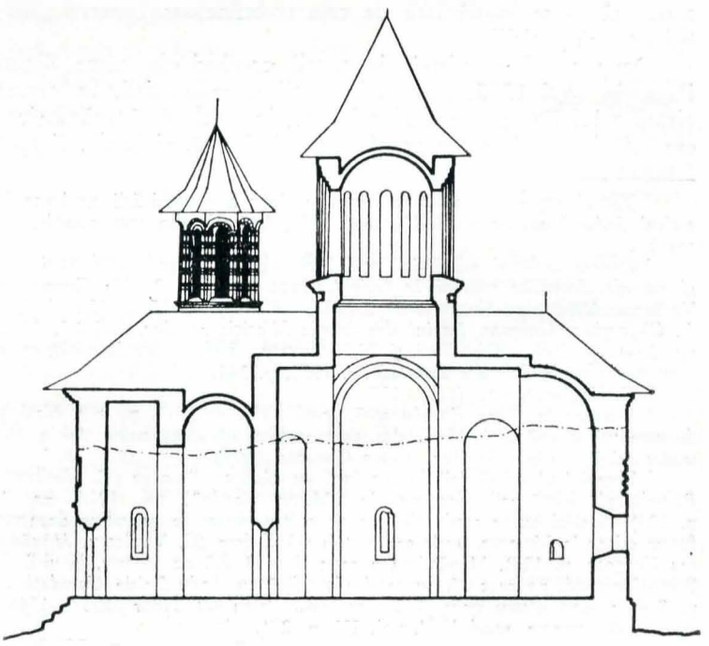

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. Fațada de vest, vedere înainte de restaurare.

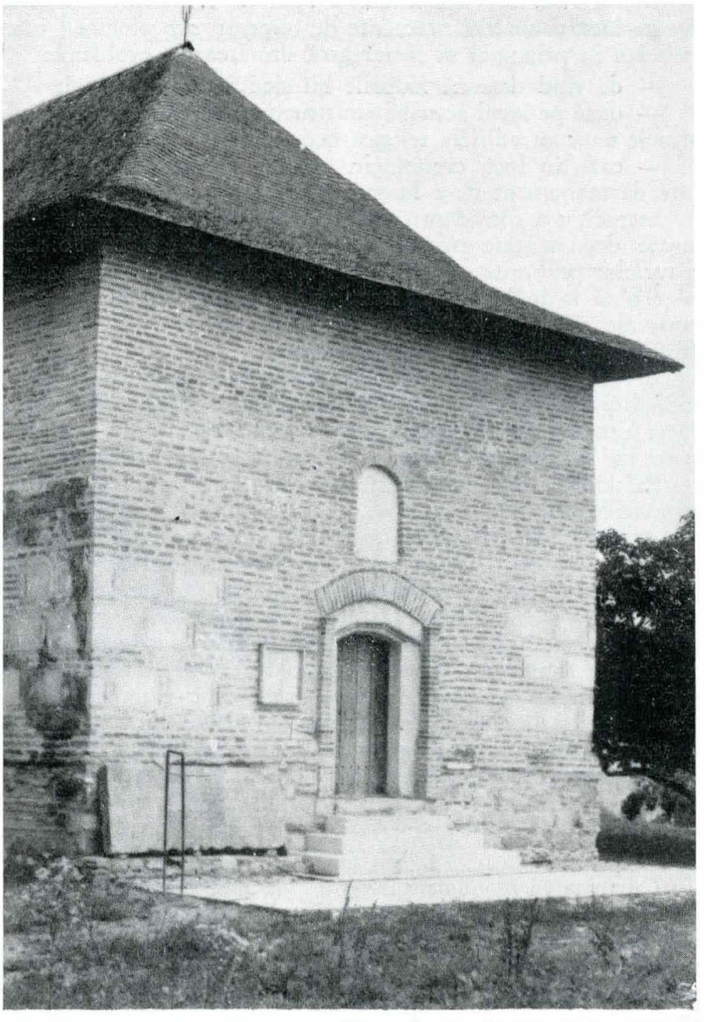

Fig. 4. Fațada de vest după restaurare.

Fig. 5. Fațada de sud-est înainte de restaurare.

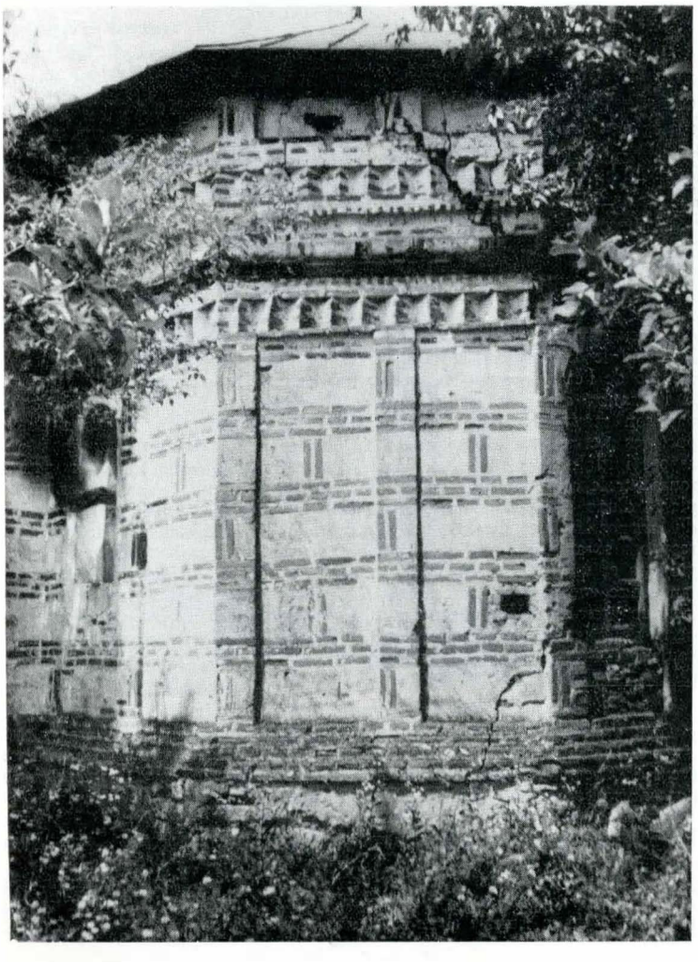

Fig. 6. Fațada de est după restaurare.

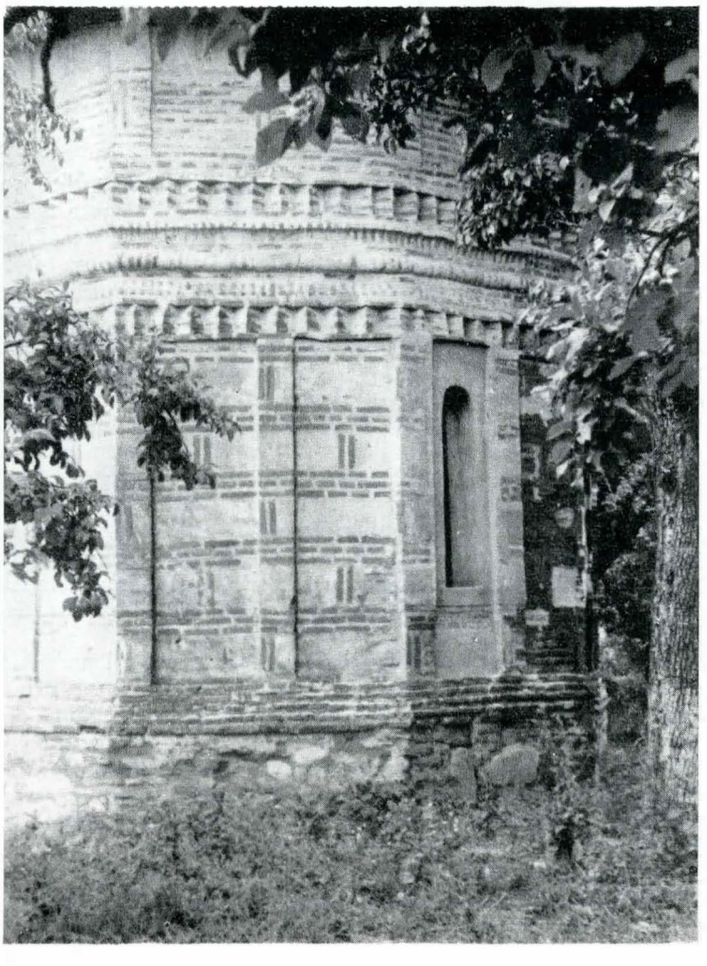

https://biblioteca-digitala.ro

în primul rînd de consolidare și apoi de restaurare parțială. Aceste lucrări au fost precedate de cercetări arheologice[17] care trebuiau în principal să lămurească următoarele probleme:

— de cînd datează zidurile bisericii în ființă astăzi;

— dacă pe locul actualei construcții a bisericii se păstrează urmele unui alt edificiu religios mai vechi;

— care au fost, cronologic, etapele de construcție cunoscute de monument de-a lungul sbuciumatei sale existențe.

Întrucît s-a considerat atunci că nu existau suficiente elemente documentare pentru reconstruirea arhitecturii bolților și turlelor prăbușite ale bisericii s-a hotărît consolidarea zidurilor pînă la înălțimea existentă și protejarea lor cu un acoperiș din șiță (fig. 4), în așa fel încît oricînd să fie posibilă aducerea lăcașului la forma sa veche.

În interior au fost marcate toate elementele de arhitectură dispărute care au modificat aspectul bisericii, adică fundația zidului care despărțea inițial naosul de pronaos precum și cei doi masivi de zidărie — dinspre est — ai naosului.

Pardoseala din dale mari de piatră, realizată cu prilejul reparațiilor din 1836, a fost păstrată numai în altar deoarece corespundea nivelului de călcare al iconostasului de zid adăugat tot atunci, iar în naos și pronaos a fost reconstituită pardoseala inițială din cărămidă așezată pe lat, ale cărei urme s-au păstrat în negativul stratului originar de mortar de egalizare. În exterior, după îndepărtarea unei centuri metalice neeficiente din punct de vedere al consolidării, a fost refăcut parțial brîul de cărămidă în bună parte distrus; totodată s-au făcut plombări și țeseri de zidărie, completări de tencuieli în zonele distruse, aducerea golurilor ferestrelor la forma veche, după urmele păstrate (fig. 5, 6).

*
* *

Cu toate că monumentul nu se mai află întreg, pornind de la analizarea elementelor de arhitectură păstrate, este posibilă reconstituirea în linii mari a aspectului său inițial. Este vorba de un edificiu de plan triconc, a cărui plastică monumentală reproducea modelul mănăstirii Dealu, unde naosul era încununat de o turlă sprijinită pe cele două arce longitudinale care încadrează absidele laterale și direct pe capetele dinspre est și vest ale bolților semicilindrice, aflate în continuarea celor 4 picioare din zidărie care flancau la interior absidele laterale, iar pronaosul împărțit printr-un arc transversal în două compartimente din care cel estic era marcat prin două turle mai mici (Fig. 1). Existența perechii de pilaștri care se adosează zidurilor de nord și sud ale pronaosului și care susțineau un arc transversal presupun în mod cert acoperirea spațiului dinspre est cu două turle mai mici, iar a celui dinspre vest cu o boltă semicilindrică dispusă în lung. Partea dinspre răsărit, altarul, de formă semicirculară este mai îngust decît lățimea naosului, rezolvare întîlnită și la bolnița Coziei. Din cele șase ferestre care luminează edificiul la interior reținatenția, prin amplasarea lor, cele două ale altarului, una dispusă în axul bisericii, alta către sud-est, mod de dispunere întîlnit identic și la Dealu. Biserica fostei mănăstiri Gorgota ne oferă astfel unul dintre cele mai vechi exemple care ne sînt cunoscute deocamdată — alături se pare de cel al dispărutei mănăstiri Vintilă Vodă (Menedic) din județul Buzău (1537) — de preluare a tipului structural de la Dealu. Transpunerea în zidărie de cărămidă a tipului vesitei ctitorii din piatră a lui Radu cel Mare este dovada impresiei profunde pe care aceasta o produsese în lumea constructorilor acelei vremi. Reluarea tipului de la Dealu s-ar putea justifica și prin înrudirea ctitorilor în sensul folosirii unui același model „de familie" în construirea unui lăcaș de cult, Pătrașcu cel Bun fiind după cum se știe fiul lui Radu cel Mare.

În exterior, biserica este încinsă numai în dreptul naosului și altarului de un brîu orizontal, alcătuit dintr-un tor prins între două benzi formate din cărămizi dispuse în zimți de fierăstrău, racordul între aceste elemente fiind realizat prin cîte un profil în sfert de cerc. Ideea împărțirii fațadelor în două registre printr-un brîu orizontal, după cum ne este cunoscut, apare mai întîi la ctitoria lui Radu cel Mare de la Dealu.

[17] Rezultatele acestor cercetări conduse de arheologul C. Condrea, nu au fost încă publicate.

Transpunerea sa în arhitectura de zid era exemplificată pînă acum prin biserica „roșie" de la Tîrgșor, construită de Mihnea Turcitul în anul 1578/79[18], dar există și la Bucovăț din anul 1572. Iată însă cum biserica de la Gorgota, față de cele cunoscute pînă acum, vine să anticipeze cu un deceniu și jumătate apariția acestui element în arhitectura muntenească de cărămidă.

Registrul inferior al fațadelor este decorat cu panouri dreptunghiulare despărțite prin lesene, iar cel superior, în parte distrus, se pare că era terminat prin arcaturi gemene, separate de asemenea prin lesene, cum se întîlnește în arhitectura fațadelor mănăstirii Căluiu. (Fig. 2). Pe aceeași suprafață a fațadelor înconjurate de brîu, întîlnim o decorație a paramentului formată din panouri dreptunghiulare tencuite, încadrate pe orizontală de trei rînduri de cărămizi, iar pe verticală de cîte două cărămizi alăturate, toate aparente. Pe cele trei laturi exterioare ale pronaosului decorația este formată numai din trei asize dispuse deasupra soclului și din panouri tencuite alternate cu cărămizi aparente, în rest zidăria de cărămidă fiind acoperită cu un strat de tencuială subțire.

În această tencuială s-a incizat și apoi zugrăvit în culoare roșie un decor care imită ordonanța fîșiilor de cărămizi aparente și zone tencuite a restului fațadelor bisericii[19].

Nu putem explica cauzele care i-au determinat pe meșterii bisericii mănăstirii Gorgota să adopte acest sistem mixt de ornamentare al fațadelor. De fapt, procedeul nu este unic în arhitectura muntenească, el mai fiind reîntîlnit după trei decenii în decorarea registrului inferior al fațadei de vest a mănăstirii Căluiu.

Soclul bisericii, inițial tencuit, alcătuit din bolovani de rîu împănați cu cărămidă, este încheiat printr-un profil format din trei rînduri de cărămizi retrase în trepte către cîmpul fațadelor.

Cele șase ferestre terminate la partea superioară prin arce în plin cintru sînt încadrate la exterior de suprafețe netede, tencuite, în care golul era subliniat printr-o retragere a zidăriei, întocmai ca la biserica fostei mănăstiri din Greci-Măxineni, zidită înainte de 1548.

*
* *

În încheiere, considerăm că, privită în cadrul evoluției arhitecturii muntenești de la mijlocul secolului al XVI-lea, atît prin soluția planimetrică și structurile spațiale adoptate cît și prin decorarea fațadelor cu două registre despărțite de un brîu median, biserica fostei mănăstiri Gorgota aduce o notă nouă și originală meritînd prin aceasta să intre în atenția cercetătorilor vechii noastre arhitecturi.

Résumé

En l'absence de l'inscription votive originale, l'auteur — sur la base de documents d'époque — attribue la fondation de l'église au prince Pătrașco le Bon (1554—1557). Après un bref exposé sur l'histoire tourmentée de l'établissement monastique, il analyse la structure du monument. A l'occasion de la restauration de l'église (1968—1970), rendue nécessaire par son mauvais état de conservation (efondrement des voûtes, fissures, portions de maçonnerie manquantes), on a essayé de restituer aussi son aspect initial: plan triconque, avec une tour sur le naos et deux petites tours sur le compartiment est du pronaos (cet édifice est le premier exemplaire d'une série de monuments qui reproduisent le prototype de l'église du monastère de Dealu). La décoration des façades comprend deux registres séparés par un cordon: un registre inférieur à panneaux rectangulaires et un registre supérieur à niches jumelées. La zone du naos et du sanctuaire présente un parement de briques apparentes à cassettes, caractéristique pour le XVIe siècle, tandis que le reste de l'édifice est en maçonnerie de briques habituelles crépies, avec un décor realisé par incision et couleur imitant celui en brique apparente.

[18] Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, București 1963, p. 384. În această lucrare, autorul presupunea că biserica din Tîrgșor este anterioară anului 1570. După cum au dovedit însă cercetările ulterioare (vezi R. Crețeanu, *Despre importanța studiului elementelor de construcție în datarea monumentelor istorice. Biserica „roșie" din Tîrgșoru Vechi*, în „Monumente istorice, studii și lucrări de restaurare", nr. 2, 1967, p. 152), acest lăcaș a fost ridicat în timpul primei domnii a lui Mihnea Turcitul, în anii 1578—1579.

[19] Arh. Cristian Moisescu, *Decorația exterioară zugrăvită pe tencuială a monumentelor din Țara Românească*, în Revista Monumentelor și Muzeelor, seria Monumente istorice și de artă, nr. 7/1974, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro